



e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2025, 12 (2), 1-23

**‘KUR’AN TEFHİMLE İND(İRİLD)’İ RİVAYETİ BAĞLAMINDA KUR’AN FONETİĞİNDE
TEFHİM KAVRAMININ MAHİYETİ VE SES UYUMUNA ETKİSİ**

**The Disturbance Caused by The Nature of the Concept of Tafkhīm in Qur’ānic Phonetics and
Its Effect on Phonological Harmony in the Context of the Report ‘The Qur’ān Was Revealed’
with Tafkhīm**

Yunus YALÇIN

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel
İslam Bilimleri Bölümü, Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı,
yunusyalcin4623@gmail.com, ORCID: [0000-0001-9140-0170](https://orcid.org/0000-0001-9140-0170).

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	01.09.2025
Kabul Tarihi / Accepted:	25.11.2025
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2025
Cilt / Volume:	12
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	1-23

Atıf / Cite as: Yalçın, Yunus. “‘Kur’an Tefhīmle İnd(irild)’i Rivayeti Bağlamında Kur’an Fonetiğinde Tefhīm Kavramının Mahiyeti Ve Ses Uyumuna Etkisi” (The Disturbance Caused by The Nature of the Concept of Tafkhīm in Qur’ānic Phonetics and Its Effect on Phonological Harmony in the Context of the Report ‘The Qur’ān Was Revealed with Tafkhīm’). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 12/2 (2025), 1-23. Doi: 10.17859/pauifd.1775606.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

'KUR'AN TEFHİMLE İND(İRİLD)'İ RİVAYETİ BAĞLAMINDA KUR'AN FONETİĞİNDE TEFHİM KAVRAMININ MAHİYETİ VE SES UYUMUNA ETKİSİ*

Yunus YALÇIN**

Öz

Çalışmanın ana konusu, “Kur’an tefhîm ile ind(irild)i.” rivayeti bağlamında tefhîm/تفخيم kavramının mahiyeti ve kelime içerisinde ses uyumuna etkisi hakkındadır. Kur’an fonetiğinde hüsn-i tilâvetin gerçekleşmesi için teorik ve pratik olarak tefhîm ve zıddı olan terkîk/ترقيق sıfatlarının mahiyetlerinin bilinmesi gerekir. Böylece iki sığata sahip harflerin birbirinden etkilenip etkilenmediğı, ortaya çıkacaktır. Bu çalışmada, böyle bir uyumun imkân derecesi, Arap dili ve kıraat âlimlerinin görüşleri karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaca matuf olarak çalışma, dört ana başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlıkta tefhîm kavramının mahiyeti izah edilmiştir. İkinci başlıkta imlâda tefhîm ve terkîk alametleri ve bu iki sığata haiz harfler açıklanmıştır. Üçüncü başlıkta “Kur’an tefhîm ile ind(iril)di.” rivâyetinin anlamı analiz edilmiştir. Dördüncü başlıkta tefhîm harflerinin zıddı olan terkîk harflerini etkileyip etkilemediğı veya tam aksi bir durumun olup olmadığı ele alınmıştır. Çalışmada tefhîm kavramının kalın okuma anlamının yanında ince harflerin dolgun okunması anlamında olduğu tespit edilmiştir. Tefhîm ve terkîk sıfatlarına haiz harflerin birbirinden etkilenecek büyük ünlü uyumuna benzer bir ses uyumunun halk dilinde uygulandığı görölse de kıraat âlimlerinin rivayet bulunmadığı müddetçe bu şekildeki bir ses uyumunu caiz görmedikleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tecvid, Tağlîz, Feth, Tenâsüp, Büyük ünlü uyumu.

The Nature of the Concept of Tafkhîm in Qur’ānic Phonetics and Its Effect on Phonological Harmony in the Context of the Report ‘The Qur’ān Was Revealed with Tafkhîm

Abstract

The main subject of this study concerns the nature of the concepts of tafkhîm within the context of the report “The Qur’ān was revealed with tafkhîm” and its effect on phonetic harmony within words. In Qur’ānic phonetics, for husn al-tilāwa (beautiful recitation) to be realized both theoretically and practically, it is necessary to understand the nature of tafkhîm and its opposite attribute, tarqîq. In this way, it will be clarified whether the letters possessing these two attributes influence each other. This study seeks to determine the degree of possibility for such harmony by comparing the views of scholars of Arabic language and Qur’ānic qirā’āt. To this end, the study is organized under four main headings. The first heading explains the nature of the concept of tafkhîm. The second heading discusses the signs of tafkhîm and tarqîq in orthography and the letters possessing these two attributes. The third heading analyzes the meaning of the report “The Qur’ān was revealed with tafkhîm.” The fourth heading examines whether the tafkhîm letters influence the tarqîq letters or vice versa. The study concludes that the concept of tafkhîm not only refers to the “heavy” pronunciation

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, yunusyalcin4623@gmail.com, ORCID: [0000-0001-9140-0170](https://orcid.org/0000-0001-9140-0170).

but also to the resonant articulation of “light” letters. Although it is observed that a kind of phonetic harmony like vowel harmony in spoken language emerges when letters possessing tafkhīm and tarqīq attributes influence each other, it is understood that qirā’āt scholars did not permit such a phonetic harmony unless there is transmitted evidence (riwāya).

Keywords: Qirā’ah, Tajvīd, Taghlīz, Faṭḥ, Harmony, Vowel harmony.

Structured Abstract

The main subject of the study is the concepts of tafkhīm and tarqīq. Although these two concepts are considered as adjectives of error, they are also considered as adjectives among the adjectives of isti’lā and istifāl, and since they are related to the adjectives of isti’lā and istifāl and emerge as a result of these two adjectives, they are also adjectives considered as adjectives of lāzime. In general, in Arabic and especially in Qur’ānic phonetics, it is necessary to know their nature theoretically and practically in order for ḥusn-u tilāwat to emerge. It is essential to rank their levels theoretically and practically. Because all Arabic letters consist of consonants. The division of these consonants into thick and thin, the fact that kesre, which is one of the vowel sounds instead of imālah, has a thinner sound than imālah and is read thinly even in letters with thick essence, requires a harmony of sound that will not cause tanāfur in the person who pronounces and hears. Knowing whether this harmony is based on the harmony of the big vowels in Turkish or has a mechanism within itself is necessary in order not to make mistakes in the sounds of the Qur’ān. Because worship is performed by reciting the Qur’ān, which is the word of Allah. Since sounds indicate meanings, it has been reported by scholars that reading with a sound that will distort the meaning is a mistake that disrupts worship. One of the most common causes of these errors is the adjectives of thickness and thinness. When considering the letters such as dhāl/ذ-ḡā/ظ, ṣād/ص-sīn/س, ṭā/ط-dāl/د in Arabic, which only have the attributes of tafkhīm and tarqīq, the importance of knowing whether these two adjectives and whether there is big vowel harmony in the phonetics of the Qur’ān becomes even more apparent. The aim of this study is to reveal whether or how possible big vowel harmony is in the phonetics of the Qur’ān. To this end, the study is discussed under three main headings. The nature of the concepts of tafkhīm and tarqīq is discussed in the first main title. The concepts that are congruent with these two concepts are explained. It is explained that the concepts congruent with tafkhīm are taghlīz and faṭḥ; the concepts congruent with tarqīq are faṭḥ, tafkhīm, imāla and kasra. In the second main title, the signs of tafkhīm and tarqīq in the text and the letters tafkhīm and tarqīq in terms of phonemic and allophonic aspects are explained. In the third main title, the degree of possibility of major vowel harmony in Qur’ānic phonetics is explained within the framework of the opinions of qirā’ah scholars and Arabic language experts. The following results emerged in the analysis of these opinions: Just as the concept of tafkhīm is used synonymously with faṭḥ, it has been revealed that the concept of faṭḥ is also used synonymously with tarqīq. Considering that tafkhīm is synonymous with faṭḥ in the sense of full reading, these two concepts are actually the umbrella concept of the concepts of taghliz in the sense of absolute thick reading and tarqīq in the sense of absolute fine reading. Therefore, the attribute of thickness should actually be taghlīz. Because if something is mentioned absolutely, it is understood to be at the highest level, which is taghlīz in the sense of thickness. The letters to be read with the attribute of taghlīz should be divided into two as itbāk, which is the thickest, and isti’lā, which is the second-degree thick. It is more appropriate for the concept of tafkhīm to actually mean fullness, and it should manifest as the attribute of taghlīz in the letters of isti’lā, and as the fullness of the tarqīq in the letters of istifāl. Since imālah is at a lower level than tarak, it has a sound that cannot be counted within the attribute of tarqīq, which requires tafkhīm/fullness. Since imālah is a higher level of reading kasra, it is not counted as kasra. Because kasra is a movement that causes imālah. In this case, Faṭḥ and tafkhīm, as superordinate concepts that include taghlīz and tarak, are the opposites of imāla. Imalah is an

adjective applied only to fatḥa and alif and is the opposite of reading kasra or yâ. Therefore, reading fatḥa with imala as kasra is laḥin, and reading alif with imala as ya is laḥin. It becomes clear that major vowel harmony is not possible in a language with such subtle differences; even if it is, it can only be between ummi speakers. Since the phonetics of the Qur'ân is fixed by the science of qirā'ah and is based on transmission and narration, it is not considered permissible by qirā'ah scholars unless there is a narration.

GİRİŞ

Tefhîm/تفخيم ve zıddı olan terkîk/ترقيق sıfatları, tecvid ilminde sıfat-ı ârızalar içerisinde yer alan kalınlık ve inceliğe tekabül eden önemli sıfatlardır. Çünkü kelimelerdeki harflerin tefhîm veya terkîk sıfatları kelimenin anlamında etkin bir rol oynamaktadırlar. Özellikle zâl/ذ-zâ/ظ, sâd/ص-sîn/س, dâ/ط-dâl/د gibi aralarında sadece tefhîm ve terkîk sıfatı farkı bulunan harflerde anlam bozulmaları oluşmaktadır. Nitekim Zalle/ظ ile zelle/ذ; sadde/ص ile sedde/س; dalle/ط ile delle/د birbirinden mana olarak ayrılmaktadır. Buna benzer durumlar birçok dilde mevcuttur. Örneğin Türkçe'de kar ile kâr arasında çok küçük düzeyde bir kalınlık farkı olmasına rağmen anlamları birbirinden farklıdır.

Türkçe'de kalınlık ve incelik sesli harflerdedir. Sessiz harflerin incelik ve kalınlığı sesli harflere tabidir. Balta, bebek, çingı, bilgi, balık, bodur, bölük, diken vb. kelimeler buna örnek gösterilebilir. Bunun yanında bazı kelimeler, büyük ünlü uyumuna yazıda uysa da kelimenin içindeki bazı harfler, yumuşatılarak söylenmektedir. Bunlar arasında alkol, helâl vb. kelimeler vardır. Yani Türkçe'de sesli harfler, kelimenin kalın veya ince uyumlu olmasını sağlar. Sessiz harfler sesli harflere tâbi olarak kalın veya ince okunurlar.¹

Arapça'da harflerin tamamı ünsüzdür. Ünlülerse yazıda hareke denilen fetha/َ, zamme/ُ ve kesre/ِ isimli işaretlerle gösterilir. Bu işaretlere kısa ünlüler denir. Harekeyi uzatan seslerse vâv/و, yâ/ي ve elif/ا olup yazıda harf formunda olsalar da fonetik olarak hareke seslerinin devamı olduğu için uzun ünlüler diye isimlendirilirler.² Bu harflere med harfleri, illet harfleri, zâid harfler de denilir.³ Ebû Hânîfe (ö. 150/767), yazıda harf formunda olan bu üç harfin fonetik yönden kendi cinsi olan harekeden doğduğunu söylemiştir.⁴ Nitekim Kur'an'ın harekelenmesi sürecinde hareke yerine konulan noktalardan vazgeçilip yeni bir işaret ihdas edilmek istendiğinde fetha için elif/ا, zamme için vâv/و, kesre için yâ/ي konulmuştur. Zaman içerisinde fetha yerine kullanılan elif/ا yatay bir şekilde; zamme yerine kullanılan vâv/و olduğu şekilde; kesre yerine kullanılan yâ/ي ise altta yatık bir elif/ا şeklinde yazılmıştır.⁵ Bu bilgiler, hem yazıda hem de fonetik olarak med harfî olan vâv/و, yâ/ي ve elif/ا harflerinin harekenin devamı

¹ Türk Dil Kurumu (TDK), "T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" (Erişim, 28. Nisan 2025).

² İsmail Durmuş-Ahmet Yüksel, "Savtiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/204-206.

³ İsmail Durmuş, "Harf", DİA (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/158-163.

⁴ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, el-Maksûd fi's-sarf (Mektebetü Lisâni'l-Arab, ts.), 9.

⁵ Mesut Okumuş, "Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (01 Haziran 2010), 5-37.

niteliğinde olduğuna yani uzun ünlü olduğuna delildir. Arapça yazılan tecvidlerde harf-i medlerin uzatma miktarının elifle değil de iki harekeyle ifade edilmesi de bu manada tutarlıdır.⁶

Kur'an fonetiğinde etkin olan tefhîm ve terkîk kavramları hakkında farklı kavramlar kullanılmaktadır. Kalınlık kavramını ifade için "tefhîm/تفخيم", "tağlîz/تغليظ" vb. kavramlar bulunmakta, feth/فتح gibi bazı kavramlar hem tefhîm hem de zıddı olan terkîk hakkında da kullanılmaktadır.⁷ Bunun yanında farklı İslâm beldelerinde terkîk sıfatına haiz harfler kelime içerisinde Türkçe'deki büyük ünlü uyumuna⁸ benzer bir sesle kalın okunmaktadır. Bunun sebepleri arasında Kur'an'ın tefhîmle indirilmesine dair rivayetler⁹ de olabilir. Türkiye'de ise ince harfler, neredeyse imâle boyutunda ince okunmaktadır. Kur'an öğreticilerinin en çok zorlandığı konulardan biri, tefhîm ve terkîk sıfatlarına haiz kelimelerin yan yana geldiğinde uyumlu bir sesin ortaya çıkmamasıdır. Bunun arka planında Arapça'da harflerin sessiz olup kalın ve ince olarak ikiye ayrılması ve çok kalın harflerle çok ince sayılan harflerin yan yana gelmesidir. Bir kelime içinde sâkin olup kalın okunması gereken harfle en ince okunması gereken harfler tek kelimeye birleşebilir. Meselâ "فَاصِبٌ" kelimesi gibi kelimeler buna en güzel örnektir. Bu örnekte harekelerden en ince olan kesre ile en kalın harflerden sâd yanyana gelmiştir. "فَاصِبٌ" kelimesinin telaffuzunda bazı okuyucuların fâ harfinden kalın okumaya başladığı, bazı okuyucuların ise sâd harfini sîn okuduğu gözlemlenmektedir. Arap okuyucularda ince harflerin kalın okunmasına yönelik Türk okuyucularda incelerin imâle boyutunda ince okunmasına yönelik bir durum vardır. Bu okuyuşlarda olduğu gibi harflerin birbirinden etkilenip etkilenmeyeceğinin veya büyük ünlü uyumuna benzer bir uygulamanın caiz olup olmadığının bilinmesi önemlidir. Bunun yanında büyük ünlü uyumu caiz değilse ince harflerin incelik derecelerinin ne olduğunun bilinmesi de Kur'an'a uygun güzel bir sesin ortaya çıkması için bilinmesi gerekir. Yani anlamın bozulmayacağı ve duyulan sesin işitende tenâfüre sebep olmayacağı bir telaffuzun elde edilmesi gerekir.

Literatüre bakıldığında Türkiye'de tefhîm kavramının mahiyeti hakkında müstakil bir çalışma olmadığı gibi bu sığa sahip harflerin zıddı olan harflerden etkilenip etkilenmediğine dair bir çalışma da tespit edilememiştir. Yakın çalışmalar Arap dili alanında bulunsun da bunların sonuçları incelendiğinde Arapça'da kalın ve ince harflerin neler olduğuna yönelik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Kiraat ve tecvid alanında yazılan benzer

⁶ Atıyye Kâbil Nasr, *Gâyetül-mürîd fî ilmi't-tecvîd* (Kâhire, 1991), 93.

⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Me'âni'l-kırâât* (Suudi Arabistan: Câmiatü'l-Melik Suûd, 1991), 3/149; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr* (b.y.: y.y., ts.), 2/29-30.

⁸ Türk Dil Kurumu (TDK), "T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" (Erişim, 28. Nisan 2025).

⁹ Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Mısırî İbnü'l-Mulakkın, *Muhtasarü Telhîsi'z-Zehebî*, thk. Cilt I-II: Abdullah b. Hamd el-Leheydân Cilt III-VII: Sa'd b. Abdillâh b. Abdulazîz Âl Hamiyyed I-VIII fihrist cildiyle birlikte (Dârü'l-Âsime, Riyâd: y.y., 1990), 2/694.

¹⁰ Miflâh, Lezrak- Berâhimî Budâvûd, "et-Tecelliyâtü'l-alofoniyye li-zâhirateyi't-tefhîm ve't-terkîk fi'l-Arabiyye", *Mecelletü Lüga-Kelâm* 7/3 (05 Haziran 2021), 134-145; Abdülcelîl Türkî Takî, "et-Tefhîm ve't-terkîk ve eseruhümâ fi'l-lügati'l-Arabiyye", *Mecelletü Câmiat-i Tikrît li'l-Ulûmî'l-İnsâniyye* 14/6 (Haziran 2007), 40-61.

çalışma ise tefhîm ve terkîk harflerinin kelime içerisinde sırât/صراط sirât/صراط örneğinde olduğu gibi ince ve kalın okunan vecihlerin sebepleri ile ilgilidir.¹¹

Bu çalışma, bu amaçlara matuf olarak önemli olup çalışmada Arap dili âlimleri ile kıraat âlimlerinin konu ile ilgili görüşleri, doküman analizi metodu ile tespit edilip mukayeseli bir şekilde tahlil edilecektir. Çalışma, dört ana başlıkta ele alınacaktır. Birinci başlıkta tefhîm sıfatına karşılık gelen kavramların analizi yapılacaktır. İkinci başlıkta yazıda tefhîm alâmetleri ile tefhîm harfleri ele alınacaktır. Üçüncü başlıkta “Kur'an tefhîm ile ind(irild)i.” rivâyetinin anlamı tahlil edilecektir. Dördüncü başlıkta Arap dili âlimleri ile kıraat ve tecvid âlimlerinin büyük ünlü uyumunun imkânıyla ilgili görüşlerinin analizi yapılacaktır.

1. Tefhîm Kavramının Lügavî ve Istılahî Anlamları ile İlişkili Kavramlar

Tefhîm, lügatte “ف-خ-م” kökünden gelen bir kelimedir. Anlamı, “yüceltmek”, “tâzim etmek”, “sözü yüksek sesle söylemek”, “şerefli olmak”¹² tadhîm/تَضخيم/büyültmek”¹³ “teshîn/تَشخِين/yoğunlaştırmak”¹⁴ “sözün belîğ olması”,¹⁵ “yüz etinin çok olması”¹⁶ “tesmîn/تَسْمِين/dolgunlaştırmak” ve tağlîz/kalınlaştırarak kabalaştırmak”¹⁷ anlamlarına gelir.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), tefhîm kavramının anlamının, fehâmet/فَخَامَة yani “azamet” ve “kesret” olduğunu açıklar.¹⁸ Allah kelimesinin mâ-kabli meftuh veya mazmum olduğunda tefhîm sıfatıyla okunmasının sebebi de tefhîmin lügavî anlamı olan tâzimidir.¹⁹ Bu tâzimin sebebinin Allah kelimesinin el-Lât/اللات (put ismi) ile karışmaması

¹¹ Megârî Câziye, “es-Simâtü'l-fonolocıyye li'l-fonimâtî't-temeyyüziyye min manzûri ulemâi't-tecvîd: kırâatün fi'n-nizâmî't-tekâbulî li'tefhîm ve't-terkîk”, *Cusûru'l-Ma'rife* 8/4 (4 Aralık 2022), 163-175; Buhârî Hayra, “Zâhiratü't-tefhîm ve't-terkîk beyne ulemâi't-tecvîd ve ulemâi'l-esvât”, *Dirâsât ve Ehbâs: el-Mecelletü'l-Arabiyye fi'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-ictimâiyye* 13/2 (Nisan 2021), 179-189.

¹² Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 4/281; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sîhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5/2000-2001.

¹³ Ebû Hafs Ömer b. Halef b. Mekkî es-Sikillî el-Himyerî İbn Mekkî, *Teskîfu'l-lisân ve telkîhu'l-cinân* (b.y.: y.y., 1990), 195; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Hişâm İbn Hişâm el-Lahmî, *el-Medhal ilâ takvîmi'l-lisân*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: y.y., 2003), 103; es-Seyyid Rızık et-Tavîl, *Medhal fi ulûmi'l-kırâât* (el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985), 221.

¹⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî Zeynuddîn er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut; Sayda: ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1999), 127.

¹⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sevd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/11.

¹⁶ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî İbn Fâris, *Mucmelu'l-luga* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 714.

¹⁷ Mahmûd b. Ali Besse el-Mısırî, *el-Amîd fi ilmi't-tecvîd* (İskenderiye: Dâru'l-akîde, 2004), 123.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90.

¹⁹ Ebû'l-Kâsım Ömer b. Sâbit es-Semânî, *Şerhu't-tasrîf*, thk. İbrâhîm b. Suleymân el-Be'îmî (b.y.: y.y., 1999), 399.

için olduğu da söylenir.²⁰ Meksur olunca terkîk sıfatıyla okunmasıysa²¹ kesrenin en ince okuma şekli olan imâlenin sebebi olmasını dikkate alarak kesreye fonetik olarak uyumdur.²² Çünkü kesre, aşağı yönlü bir ses iken kalın lâm/ل yukarı yönlü sese sahip bir harftir. Aşağıdan yukarıya intikâlse dile ağırdır.²³ Dile ağır gelen bu ses, işitende tenâfüre sebep olur. Tenâfür “kelime veya sözün fesahatini bozan ses uyuşmazlığı” anlamında kullanılan bir terimdir.²⁴ Allah lafzını tenâfüre sebep olacak bir sesle okumaksa tâzime aykırıdır. Yani tâzimsizliği terk etmek tâzim olacaktır.

Tefhîm ıstılahta, “dili birazcık geriye doğru çekerek arkasını/üstünü üst çeneye/damağa doğru yükselterek telaffuz” etmektir.²⁵ İbnü'l-Cezerî, tefhîmi, “harfin dolgunlaştırılması” olarak tanımlamıştır.²⁶ Buna “tağliz” da denmiştir.²⁷ İbnü'l-Cezerî, bu anlamda tağliz ve tefhîmi mürâdif saymıştır. Ancak terkîkin zıddı olarak tefhîm kavramının râ/ر'da, tağliz kavramının lâm/ل'da daha çok kullanıldığını söylemiştir.²⁸

Kıraat âlimlerinin kullandığı tefhîmle mürâdif olan kavramların bilinmesi, tefhîm kavramının neye tekabül ettiğini ortaya çıkarmak açısından önemlidir.

Tagliz/التغليظ: lügatte “yaratılış, tabiat, eylem, konuşma, yaşam vb. alanlarda rikkatın/inceliğin zıddı”dır. Tağliz, “teşdîd/şiddetin artması veya ağırlaştırılması” anlamlarına da gelir.²⁹ Tağliz kavramı, kıraat dilinde lâm/ل harfinin kalın okunuşunda kullanılırken tefhîm kavramıysa isti'lâ harfleri, râ/³⁰ر ve lâm/ل'ın kalın okunmasında kullanılmaktadır.³¹

İstilahtaki anlamına gelince İbnü'l-Cezerî, “ağız dolduracak şekilde harfe dâhil olan kalınlık” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'deki kullanımlarına bakıldığında tefhîm ve tağliz kavramlarını mürâdif saymakta³² ve *en-Neşr*'de bunu bizzat dillendirmektedir. Ancak tağliz kavramının lâm/ل'ın terkîkinin zıddı olarak kullanıldığını

²⁰ Ebû't-Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevî't-temyîz fî letâ'ifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ, ts.), 2/19.

²¹ Semânîni, *Şerhu't-tasrîf*, 399.

²² Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî ed-Dimeşkî Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî* (b.y.: y.y., ts.), 265.

²³ Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevî't-temyîz*, 2/18.

²⁴ İsmail Durmuş, “Tenâfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/439-441.

²⁵ Ahmet Muhtâr Abdülhamit Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-arabiyyeti'l-mu'âsıra* (Âlemü'l-Kütüb, 2008), 3/1680.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90.

²⁷ Abdülhamit Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-arabiyyeti'l-mu'âsıra*, 3/1680.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90.

²⁹ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî, *Lisân'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), 7/449.

³⁰ Abdullâh b. Abdilmu'min b. el-Vecîh b. Abdullâh b. Alî b. el-Mubârek Ebû Muhammed el-Vâsitî, *el-Kenz fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, 2004), 1/317, 327.

³¹ Ebü'l-Kâsım Alî b. Osmân b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan İbnu'l-Kâsîh, *Sirâcu'l-kârî'i'l-mubtedî ve tizkâru'l-mukrî'i'l-müntehî* (Mısır: y.y., 1954), 124.

³² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: y.y., 1985), 58, 94, 119, 120, 125, 143.

eklemektedir.³³ Mesela Allah lafzındaki ve Vers'in (ö. 197/812) lâm'lardaki kalın okuması tağlîz kavramı ile ifade edilir. Tağlîz, "lâm/ل'da fethanın işbâi" şeklinde de tanımlanmaktadır. Bundan dolayı "يُصَلِّي" gibi meksur, "تَطْلُع" gibi mazmum ve "وَصَلُّنَا" gibi sakın lâm/ل'da tağlîz bulunmamaktadır.³⁴ Ebû Amr Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053) de sûre başlarındaki "الr/elif-lâm-râ" vb. yerlerdeki lâm harfleri hakkında iki uygulamadan bahseder. Bunlardan birincisi, kurrâdan bazılarının lâm'ı ağzı dolduran güzel bir tefhîmle doldurarak okuyup tağlîz yapmamasıdır. İkincisi ise bazı kurrânın Kur'an genelinde lâmdaki tefhîmi tağlîz etmesidir. Ancak kurrâdan nakledilen kesin vecihler arasında bu lâmlarda tağlîz yoktur.³⁵ Ebû Amr'ın bu tanımlamalarından tağlîzin kalın okuma anlamında tefhîm'in ise kalınlık değil ince harflerin dolgun okunması anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Feth/الفتح: lügatte "açmak" demektir. Feth kavramı da tefhîm kavramıyla mürâdif kullanılan kavramlardandır. Mesela Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980), "وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا" ve sonraki âyetlerdeki vecihler hakkında "İmâlesiz okuyanlar, tefhîmle okumuş; bazıları, feth ve kesre arasında okumuş; bazıları da kesreyle okumuştur. Eliflerin tefhîmle okunması, eski Hicazlıların lügatı olmasındandır. Yâ'lı kelimelerin imâleli okunması yâ'nın kesrenin kardeşi olmasındandır."³⁶ demiştir. Ezherî, bu sözünde tefhîmi feth, imâleyi kesre kavramıyla ifade etmiştir. İbn Hâleveyh (ö. 370/980) de feth yerine tefhîm kelimesini kullanmıştır.³⁷

Feth, okuyucunun harfi telaffuz ederken ağzını açmasıdır. Bu, sonrasında elif olan yerlerde daha belirgindir.³⁸ Yani fetha veya elifi vâv/و ve yâ/ي harfine benzetmeden okumaktır. Buna ihlâsu'l-feth/إخلاص الفتح denilmektedir. Mütেকaddimîn, fethi imâlenin zıddı anlamında feth-i mutavassıt/الفتح المتوسط, terkîk/ترقيق, fağr/فغر,³⁹ tefhîm/تفخيم, nasb/نصب, kavramlarıyla ifade etmektedir.⁴⁰ Feth, feth-i şedid/الفتح الشديد ve feth-i mütavassıt olarak iki kısma ayrılır. Feth-i şedid, okuyucunun ağzını son haddine kadar açarak okumasıdır.⁴¹

Feth-i şedîd, İmam Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) "Tefhîmli elif, vâv'a benzeyen eliftir." sözünde bahsettiği tefhîmdir.⁴² Bu okuyuşta elif hem vâv gibi yuvarlak ünlü

³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90.

³⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 261.

³⁵ Ebû Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âtî's-seb'* (b.y.: Câmi'atu's-Şârika, 2007), 2/792.

³⁶ Ezherî, *Me'ânî'l-kırâ'ât*, 3/149.

³⁷ Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *İ'râbu'l-kırâ'âtî's-seb'a ve ilelihâ*, thk. Ebû Muhammed el-Esyûtî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 101; Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırâ'âtî's-seb'a*, thk. Abdu'l-Âl Sâlim Mekrem (Beyrut: y.y., 1981), 66.

³⁸ Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Abdu's-Samed el-Hemedânî Alemüddîn es-Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ' ve kemâlu'l-ikrâ'*, thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Hirâbe (Dimaşk; Beyrut: y.y., 1997), 600-601; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29,30.

³⁹ İbrâhim b. Saîd Dûserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mustalahâtî'l-kırâât* (Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 2008), 86.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29-30. Dûserî, *Mustalahâtü'l-kırâât*, 86.

⁴¹ Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 600-601; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29,30.

⁴² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 4/281.

sesiyle ve isti'lâ harflerine benzer bir kalınlıkta söylenmektedir. Bu okuyuş, daha çok Fars bölgesi ve özellikle Horasan bölgesindekilerin lehçesidir. Bugün Mâverâünnehir ahalisi de böyle okumaktadır. Onlar, kendi tabiâtlarına ve lisanlarına uygun olan sesleri Kur'an'a uyarlamışlardır. Bu okuyuşa, tefhîm-i mahz da denir. Dâni, bu okuyuşun doğru olmayacağına dair *el-Muvazzah*'da uyarıda bulunmuştur.⁴³ Kurrâ bu okuyuştan yüz çevirmiş ve onu mekruh ve muayyeb saymıştır.⁴⁴ Bundan dolayı Kur'an'da câiz değildir. Bu şekildeki okuyuş aslında Arap dilinde olmayan bir seslendirmedir.⁴⁵

Fethili okuyuş, mutlak anlamda tefhîm-i şedîdle imâle-i mahza arasındadır.⁴⁶ Feth-i mütavassitsa bu konumda feth-i şedidle imâle-i mutavassita arasındadır. Feth-i mutavassit, kurrâdan feth vechiyle okuyanların (mesela İbn Kesir ve Âsım) vechidir.⁴⁷ Feth-i mutavassit aynı zamanda terkîk kavramının da mürâdifidir. Çünkü tefhîm, mütekaddimine göre imâlenin zıddı anlamında feth için kullanılır.⁴⁸ Mesela Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî (ö. 590/1194) *Hirzû'l-emânî*'de tefhîmle fethi kastetmiştir.⁴⁹ Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) da tefhîmi imâlenin zıddı olarak kullanmaktadır.⁵⁰ Tefhîm imâlenin zıddı anlamında da kullanıldığına göre bu anlamda feth ve tefhîm aynı anlamda demektir.⁵¹

Feth-i mutavassit, terkîkle mürâdif de kullanılmıştır.⁵² Yani istifâl harfleri için terkîk anlamına gelmektedir. Harfin tefhîmli olması, "imâlesiz olması" şeklinde de tanımlanmaktadır.⁵³ Tefhîm, mütekaddimine göre bu anlamda feth için de kullanılmıştır.⁵⁴ Bundan tefhîm ve feth kavramlarının terkîkle eş anlamlı kullanılabildiğini göstermektedir.

Feth ise isti'lâ sıfatına dâimî veya ârizî olarak sahip harflerde kalınlık, istifâl sıfatı bulunan harflerdeyse terkîk ifade eder. Ancak bu incelik imâle-i mutavassittan daha dolgun; en az kalın okunan isti'lâ harflerinden daha ince olacak demektir. Kısacası fethi kalınlık değil dolgunluk olarak ifade etmek daha doğru olur. Aslında tefhîm ve terkîk kavramları zıt olmakla beraber burada dolgun okumak anlamında aynı şeye tekabül etmektedir. Bu teâruzdan kurtulmak için bu kavramların yeniden tasnifi gereklidir.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29-30.

⁴⁴ Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 600-601.

⁴⁵ Dûserî, *Mustalahâtü'l-kırâât*, 48.

⁴⁶ Ebû Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dâni, *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Bağdat: y.y., 1988), 102-103.

⁴⁷ Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 600-601; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29,30.

⁴⁸ Dûserî, *Mustalahâtü'l-kırâât*, 48.

⁴⁹ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîreh er-Ru'aynî Ebû Muhammed eş-Şâtibî, *Hirzû'l-emânî ve vechu't-tehânî fî'l-kırâ'âtî's-seb'*, thk. Muhammed Temîm ez-Za'bî (b.y.: y.y., 2005), 27; Abdülfettah b. Abdülgani b. Muhammed el-Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhire fî'l-kırâ'âtî'l-aşri'l-mütevâtire* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 1/25.

⁵⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, thk. Abdulmun'im Halîl İbrâhîm (Beyrut: Menşûrât Muhammed Alî Beydûn; Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/54.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29-30.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29-30.

⁵³ Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-luga*, 5/2001.

⁵⁴ Dûserî, *Mustalahâtü'l-kırâât*, 48.

İbnü'l-Cezerî ise Dâni ve diğerlerinin terkîki imâleye benzetilmesini haddi aşmak olarak tanımlar. Çünkü imâle, fethayı kesreye, elifi yâ'ya yönlendirmektir. Terkîkse harfin sesini inceltmek demektir. Mesela râ'yı imâlesiz terkîkle veya -her ne kadar rivâyet olarak gelmesede- imâleli tefhîmle okumak mümkündür. Eğer terkîk, imâle sayılırsa mazmum ve sâkin olan râ'ya terkîk dâhil olmadığı gibi meksur râ da imâleli sayılır. Bu ise icmâ'ya aykırıdır.⁵⁵ İbnü'l-Cezerî'nin, istifâl harflerinin imâle olmadığı müddetçe terkîkle okunacağını söylemesi, bu iki kavramın arasında ciddi farkın olduğunu göstermektedir.⁵⁶ Ancak imâle, terkîk sebebidir. Nitekim Hafs'ın (ö. 180/796) "مجريها" kelimesinde râ'yı ince okuması imâleden dolayıdır.⁵⁷

2. Yazıda Tefhîm Alametleri ve Fonetik Yönden Tefhîm Harfleri

Hatt-ı Arabî'nin sekiz kısmından biri de bedeldir. Yani bir harf yerine başka bir harfin yazılmasıdır.⁵⁸ Yazıda tefhîm işareti, vâv ve elif, imâle işaretiyse yâ'dır. Yani elif okunduğu halde bazı kelimelerde elife bedel olarak vâv veya yâ harfi yazılır. Yahut aksine aslı vâv'lı veya yâ'lı olan bir kelime elifle yazılmış olabilir. Birbirinin yerine yazılma sebepleri fonetik sebepler olabildiği gibi manevî de olabilir. Zerkeşî (ö. 794/1392), kelimelerin vâv'la yazılmasının fonetik yönden tefhîmle beraber manadaki tefhîm yani tâzime işaret ettiğini söyler. O, vâv'lı yazılan kelimelerin salât/صلوة, zekât/زكاة, hayât/حياة, ribâ/ربوا, ğadât/غداة, mişkât/مشكو, necât/نجوة ve menât/منة kelimeleri olduğunu söyler. Salât ve hayât kelimeleri zamire muttasıl olunca vâv'larının elife döndüğü, ribâ kelimesi mansub ve münevven olduğunda vâv'ın elife döner." demıştır.⁵⁹ Bunlardan hayât kelimesinin vâv'la yazılması, fonetik olarak tefhîme delalet edeceği gibi⁶⁰ cemilenirken vâv'la cemi yapılacağına da işaret eder. Yoksa lâme'l-fiilinin vâv'lı olduğunun işareti değildir.⁶¹ Ribâ kelimesinin vâv'la yazılması da bu kelimenin tefhîmle okunacağına işaret eder.⁶² Ribâ kelimesinin hakîkî zammeyle yani mazmum bâ ile okunmasıysa doğru değildir. Çünkü tefhîm, vâv tarafına meylettirmektir. Yoksa gerçek zamme değildir.⁶³ Ayrıca bu kelimenin vâv'lı olduğunun anlaşılması için tefhîmi daha açık ve sesi daha güçlü yaparak da göstermek

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90-91.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107-151.

⁵⁷ Abdülfettah b. es-Seyyid Acemî el-Marsafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî* (Medîne-i Münevvere: Mektebetü Tayyibe, ts.), 1/128.

⁵⁸ Ebu'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. Bâşşâz en-Nahvî, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-hamâse*, thk. Hâlid Abdulkerîm (Kuveyt: el-Matba'atu'l-Asriyye, 1977), 2/467.

⁵⁹ Detaylı bilgi için bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/409-410.

⁶⁰ İbn Bâşşâz, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-hamâse*, 2/467.

⁶¹ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 37/506; Ebû el-Hasan Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abd el-Hamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 3/395.

⁶² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1999), 7/72.

⁶³ Muhammed b. el-Hasan er-Razî Necmüddîn el-Esterâbâzî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1975), 8/268.

mümkündür.⁶⁴

Tafsîlî fonetik farklarını belirtmeden önce icmâlî olarak tefhîm ve zıddı olan terkîk sıfatıyla okunan harfleri en kalın harften en inceye doğru sıralamak doğru olacaktır. Bu sıralamada temelde üç kısım ortaya çıkar. Daima tefhîmli olanlar; daima terkîkli olanlar ve tefhîm ve terkîkte ihtilâflı harflerdir.

Mutlak anlamda kalın harfler isti'lâ harfleridir. En kalın harflerse dört itbâk (ص،ض،ط،ظ) harfidir.⁶⁵ Bu dört harfse kendisinde bulunan kuvvetli sıfatlara göre kalınlığı arttığından sırayla dâ/ط،⁶⁶ zâd/ض، zâ/ظ ve sâd/ص harfidir. En kalın harf olan dâ/ط şeddeli olduğundaysa daha iyi hakkı verilmelidir.⁶⁷

İkinci derece kalın olan isti'lâ harfleri, infitâh sıfatına hâiz üç (غ،خ،ق) harftir.⁶⁸ Bu harflerde bulunan kuvvetli sıfatlara göre sırayla en kalından inceye doğru kâf/ق، ğayn/غ ve hâ/خ harfidir. Diğerleri ise terkîk harfi olan istifâl harfleridir. İstifâl harfleri arasında lâm ve râ harfleri de bulunmaktadır. Bu iki harf, elif ve vâv-ı meddiyye, yanındaki harfin durumuna göre ince ve kalın okunabilirler.

İbnü'l-Cezerî'nin kalınları beşe ayırdığı bilinmektedir. Kendisi, İbnü't-Tahhân el-Endelüsî'nin (ö. 560/1165'ten sonra) üçe ayırdığını söylemiştir. Endelüsî'ye göre birincisi, isti'lâ harflerinden meftuh olanlar; ikincisi mazmum olanlar, üçüncüsü, meksur olanlardır. Kendisinin saydığı beş kısma şunlardır: Elifli meftuh, elifsiz meftuh, mazmum, sâkin ve meksur isti'lâ harfleridir.⁶⁹

Harfleri kalınlık derecelerine göre ayırmak gerektiğinde yedi isti'lâ harfinin her birinin kalınlık derecesi minimal düzeyde farklı olunca ve kalın harflerin harekelerine göre beş mertebeye ayrıldığı düşünüldüğünde otuz beş meritebe ortaya çıkar. En a'lâ mertebede mâ-badinde elif olan meftuh dâ/ط harfi bulunur. En aşağı mertebedeysen meksur hâ/خ harfi bulunur. Besse'ye göre sâkin ve meksur okunanlar şu şekilde sıralanarak toplamda altı meritebe olmalıdır:

Mâ-kabli meftuh ve mazmum olan sâkin isti'lâ harfleri;

Mâ-kabli meksur olan itbâk harfleri ve kâf harfi;

Kendisi meksur olan bütün isti'lâ harfleri;

Mâ-kabli meksur veya sâkin yâ'lı ğayn/غ ve hâ/خ harfleridir.⁷⁰

⁶⁴ Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ Şâtıbî, *el-Makâsîdüş-şâfiye fî Şerhi'l-Hulâsati'l-Kâfiye* (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2007), 8/267.

⁶⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime* (b.y.: y.y., 2001), 70.

⁶⁶ Besse el-Mısri, *el-Amîd*, 128-129.

⁶⁷ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Muhibbiddîn en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/256.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime*, 70.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 119-120.

⁷⁰ Besse el-Mısri, *el-Amîd*, 128-129.

Bu taksimde anlaşılacağı üzere tefhîm harflerinde nisbî tefhîm vardır. Bu da diğer durumlara göre daha az kalın olan harflerin konumuna göre belirlenir. Itbâk harfi olmayan üç harf, (hâ/خ, ğayn/غ ve kâf/ق) şu hallerde nisbî olarak daha ince okunur:

“خَيْفَةً” gibi meksur olduklarında;

“مَنْ اغْتَرَفَ” ve “وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا” gibi aslî veya ârizî fark etmeksizin sâkin harften sonra sâkin olduklarında;

“رَبِّغٌ” ve “سَيِّحٌ” gibi hâ/خ ve ğayn/غ harflerinden önce harf-i lîn olan yâ/ي olduğundadır.

Ancak “اِخْرَاجٌ” ve “وَقَالَتِ الْخُرُجُ” gibi hâ/خ harfinden sonra kalın râ/ر gelirse bu durumda hâ/خ harfi, râ/ر harfine mücâveretinden dolayı tam kalın okunur.⁷¹

Bu bilgiler bize harfin özünde olan kalınlığın yanında kalınlık ve inceliğin hareketlerde de olabileceğini gösterir. Daha önce zikredildiği üzere kesre imâle sebebi olduğu için terkîkli okunması zorunludur. Kalın harflerin özünde kalınlık olsa da kesre ince olmakla beraber nisbî bir incelik de olsa harfin özünde bir inceliğe sebep olmaktadır. Fetha tefhîme sebep olurken zammeyse fetha kadar tefhîme sebep olmayıp fethadan bir mertebe aşağı tefhîm sebebidir.

Tefhîm ve terkîk arasında mütereddid olan harflerse lâm, râ ve harf-i med olan elif ve vâv'la nûn-i muhfât'tır (ihfâ sıfatı ile okunan nûn harfi). Âlimler arasında bu harfler hakkında yapılan açıklamanın ortak yönü bu harflerde anlam bozulması olmadığından yanındaki harfin tefhîm veya terkîkinden etkilenmeleridir. Ancak asıl konumuz genel olarak Kur'an'ın tefhîm ile indirildiğine yönelik rivayetlerin olması, uygulamada da Araplarda bütün harflerin kalın, Türklerde ise terkîk harflerinin imâle boyutunda ince okunmasıdır. Bu meselenin vuzuha kavuşması için bu rivayetlere yönelik yapılan yorumların bilinmesi önemlidir.

3. Kur'an'ın Tefhîmle İn(diril)mesinin Anlamı

“Kur'an tefhîmle in(diril)di بِالتَّفْخِيمِ”⁷² şeklinde bir hadis rivâyeti bulunmaktadır. Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), bu hadis rivayetinin isnâdının sahih olduğunu söylemiştir.⁷³ Bu hadisin isnad silsilesinde Muhammed b. Abdülaziz b. Ömer b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî el-Kâdî'yi Buhârî

⁷¹ İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemü ulûmi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 97.

⁷² Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnu'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-İbtidâ'*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan (Dimaşk: Matbû'âtu Mecma'i'l-Luğati'l-Arabiyye, 1971), 1/14; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbûrî el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/252, 264 H. No: 2908, 2953; Ebû'l-Hasen Nûrüdîn Ali b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-mesâbih* (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 2002), 4/1501 H. No: 2199.

⁷³ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4/84, 108 H. No: 2942, 2988; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 4/1501 H. No: 2199.

(ö.256/870),⁷⁴ Mahmûd el-Ka'bî el-Belhî (ö. 319/931)⁷⁵ ve Ebû Ca'fer el-Ukaylî (ö. 322/934) "münkeru'l-hadîs";⁷⁶ Nesâî (ö. 303/915), "metrûkü'l-hadîs";⁷⁷ İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/939) "zaîfü'l-hadîs"⁷⁸ şeklinde değerlendirmişlerdir. İbn Hibbân (ö. 354/965) ise "O, sika kişilerden rivayetlerde bulunurdu. Tek başına rivayet ettiğinde zayıf rivayetlerde bulunmuştur. Bundan dolayı onun rivayetiyle ihticâc sâkıttır." demiştir.⁷⁹ Bu sebeplerle İbnü'l-Mulakkın (ö. 804/1401) bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.⁸⁰ Bu bilgilere göre hadisçiler nezdinde hadis zayıftır. Ancak hadisçilerin bazısının sahih, bazısının zayıf olduğunu söylemesi, bu hadis ile itikâdî konular veya kıraatin/Kur'an'ın varlığını ispat konuları dışında istidlâl edilebileceğini gösterir. Mevzumuz olan konu, tevâtür şartı gerektirmeyen Kur'an okuyuşunda fonetik usullerle ilgili bir durumdur. Nitekim İbn Mücâhid, Muhammed b. Abdülaziz'in silsilede bulunduğu başka bir hadis ile "kıraatin sünnet olduğu" meselesinde istidlâlde bulunmuştur.⁸¹ Muhaddis kurrâ'dan İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) de "Kur'an tefhim ile indi." rivayetini ilk nakleden muhaddis kurrâ arasındadır.⁸² Bazı rivayetler hadisçilere göre delil olmadığı halde başka ilim dallarındaki âlimler tarafından delil kabul edilebilmektedir. Nitekim bu hadis, tecvid konularında delil olarak kullanılmış; bu hadisteki tefhim kelimesi, farklı anlamlarda te'vîl edilmiştir. Bunların analiz edilmesi meseleyi vuzuha kavuşturmak için önemlidir.

-Kur'an'a tâzim ve tebcil etmek demektir.⁸³ Hüzeli (ö. 465/1073), bu görüştedir.⁸⁴

-Müşriklere karşı gılat ve şiddetle karşılık vermek demektir. Ancak bu Kur'an'ın rahmet ve re'fetle inmesi anlamına terstir. Bundan dolayı bu te'vîl uzak bir te'vîldir.⁸⁵ Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), bu iki yorumun diğer yorumlardan daha anlaşılır olsa da tam yerine oturmadığını söyler.⁸⁶

⁷⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.), 1/167.

⁷⁵ Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed el-Belhî el-Ka'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetu'r-ricâl*, thk. Ebû Amr el-Hüseynî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/332-333.

⁷⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Mekkî el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984), 4/104.

⁷⁷ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep: y.y., 1976), 92.

⁷⁸ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1952), 8/7.

⁷⁹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep: Dâru'l-Va'y, 1976), 2/262-263.

⁸⁰ İbnü'l-Mulakkın, *Muhtasaru Telhîsi'z-Zehabî*, 2/694.

⁸¹ Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fî'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: y.y., 1980), 52.

⁸² İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-İbtidâ'*, 1/14.

⁸³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 4/1501.

⁸⁴ Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî el-Yeşkurî Ebü'l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fî'l-kırâ'âti'l-aşr ve'l-erbeîne'z-zâidetü aleyhâ*, thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib (b.y.: y.y., 2007), 312.

⁸⁵ Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 606-608; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Küttâb, 1974), 1/322.

⁸⁶ Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 606-608.

-Harekelerinde ihtilaf olan kelimelerin ortasını harekeleyip sâkin okumamaktır. Çünkü hareke sükûna göre daha işbâ'lı ve tefhîmlidir. Nitekim Dâni, İbn Abbas'tan "Kur'an teskîl ve tefhîmle inmiştir. Cum(u)a/جمعة vb. kelimelerin teskîlle gelmesi gibidir." demiştir. Dâni, sonra Zeyd b. Sâbit'ten merfûan "Kur'an tefhîm ile indi." hadisini nakletmiştir. Bu hadisin râvilerinden birisi olan Muhammed b. Mukâtil, Ammar'ı "عُذْرًا أَوْ نُذْرًا" ve "الصَّدَقَيْنِ" derken duyduğunu demiştir.⁸⁷ Yani bu kelimelerin ortalarının harekelenmesini kastetmiştir. Dâni, Ebû Ubeyde'nin "Hicazlılar, bir kelime dışında kelamının hepsinde tefhîmlidirler. O kelime "عَشْرَةٌ" kelimesi olup onlar, bu kelimeyi cezmlerler. Necidliler ise bir kelime dışında kelimelerinde tefhîmi terk ederler. O kelime "عَشْرَةٌ" kelimesidir. Onlar bu kelimeyi kesreyle telaffuz ederler." sözünün bunu desteklediğini söyler. Dâni, hadisin tefsirine en uygun olanın bu te'vil olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Buna göre bu yorum doğrudur.⁸⁹ Diğer benzer rivâyetler de bu görüşü destekler.⁹⁰

-Bu hadisin anlamı, vakıf ve ibtidâ yönünden Kur'an'ın hakkını vermektir. Çünkü fâsılalara riâyet etmek, beyanda ziyadeliğe sebep olur. Beyanın ziyâdeliğiye tâzime götürür.⁹¹

-"Kur'an önce tefhîmle indirildi, sonra imâleye ruhsat verildi." demektir.⁹² Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasan el-Halîmî (ö. 403/1012), bu ruhsatın sadece imâlenin güzel olduğu yerlerde verildiğini ve bu ruhsat da Cibrîl (a.s) vâsıtasıyla gelmiş demektir. Ancak Kur'an'ın lafzı tefhîmle inmiş imâleyle değil demektir."⁹³

-Hicâzlıların lügatında elifin vâv gibi okunmasıdır. Mesela salât/صلاة, zekât/زكاة ve mişkât/مشكاة kelimelerini ne hâlis elif ne de sahih bir zammeye değil zammeye revm ederek söylemeleridir. Tefhîm, sıhhat ve fesâhat olarak imâleden daha fasih ve sahih olduğuna da işaret etmektedir.⁹⁴

-Erkekler gibi dolgun bir sesle okuyup kadınlar gibi kısık sesle okumamaktır.⁹⁵ Alî el-Kârî (ö. 1014/1605), İbn Hacer'in (ö. 852/1449), de aynı tanımına dayanarak bu hadisin yorumunun tâzim manasından uzak olduğunu söyler.⁹⁶ Aynı tanımları yapan Halîmî, erkekler gibi tok bir sesle okumanın anlamının bazı kurrâ'nın imâle okuyuşlarına ters olmayacağını

⁸⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân el-Kûfî İbn Sa'dân, *el-Vakf ve'l-ibtidâ' fî Kitâbillâh*, thk. Ebû Beşer Muhammed Halîl ez-Zarûk (Dubai: y.y., 2002), 71.

⁸⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/322.

⁸⁹ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 606-608.

⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdulaliyy Abdulhamîd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 3/547; el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 2/252, 264.

⁹¹ Zeynuddîn Muhammed Abdîrâûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî el-Münâvî, *Feydu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, 1937), 3/56.

⁹² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/322.

⁹³ Ebû Abdullâh Hüseyin b. el-Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Curcânî el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şu'abi'l-îmân*, thk. Hilmi Muhammed Fûde (b.y.: y.y., 1979), 2/238.

⁹⁴ Ebû'l-Münzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm es-Suhârî, *el-İbâne fî'l-lugati'l-Arabiyye*, thk. Abdülkerîm Halîfe vd. (Meskat: y.y., 1999), 1/329.

⁹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/322.

⁹⁶ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 4/1501.

da eklemiştir.⁹⁷ Abdurraûf el-Munâvî (ö. 1031/1622) ise erkekler gibi okuyup kadın sesi gibi kısmamayı tâzim sebebi saymıştır. Bazı kurrânın ihtiyarı olan imâlenin de bu anlamda kerâhete sebep olmayacağını söyler.⁹⁸ Hüzelfî de, imâleyi inkâr edenlerin selefin icmâna aykırı davrandıklarını ifade ettikten sonra bu kişiler hakkında hüsn-ü zan besleyerek onların bu sözünden imâleden maksatlarının kesreye benzer imâle-i şedide olacağını söyler. Çünkü Kureyş lûgati imâleyle tefhîm arasında bir okuyuştur. İmâleyse Medînelilerin kıraatidir. Tefhîm, imâlenin zıddı olsaydı muhâcir ve ensarın hepsi bu okuyuşu seçerdi.⁹⁹ demiştir. Bu bilgilerden kadın sesi gibi kısık okumama anlamı anlaşılacağı gibi kadınlar gibi imâleye benzer okuyuşlar sergilemeyip dolgun bir sesle okumak anlaşılabilir.

-Ebû Amr, “fethi işbâ” etmek demektir.”¹⁰⁰ demiştir. Yani feth(a) okuyuşu dolgun yapmaktır. “Ağızlarınızı Kur’an okurken doldurun.” hadisinde ağızı doldurmak, “kıraati tefhîm ve harflerin tebyîni” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰¹ Bu rivâyet aslında tefhîmden kastın fonetik açıdan dolgun okunma olduğunu gösterir.

Bu bilgiler, konumuz açısından analiz edildiğinde fonetik olarak bu hadis rivâyetinin tağlîz sıfatı olan harflerin kalın okunarak; terkîk sıfatına haiz olanların imâle edilmediği müddetçe dolgun bir sesle okunması gerektiği anlamına geldiği söylenebilir.

4. Tefhîm Harflerinin Kelime İçerisinde Zıddı Olan Harflerle Etkileşimi

Tefhîm ve terkîk kavramları, fasih dilde ve halk dilinde farklı uygulanır. Bu iki sıfat, fasih dilde harflerle irtibatlı birer olgu iken halk dilinde siyaktaki mevkiyle ilgilidir.¹⁰² Yani kelimenin hangi harfle başladığına, içinde kalın harf olup olmadığına vb. durumlara göre değişen bir durumdur. Kelimenin tamamını ince veya kalın yapabilir. Bu Türkçe’deki büyük ünlü uyumuna uymaktadır. Ancak Türkçe’de bu kural fasih iken Arapça’da halk dilinde bir uygulama olduğu anlaşılır.

Fasih dilde ve bunun yansıması olan Kur’an fonetiğinde bu meselenin vuzuha kavuşması için dilcilerin ve kurrânın bu husustaki görüşlerinin bilinmesi önemlidir. Dilcilerin ve kurrânın bir harfin yanındaki harfin tefhîm veya terkîkinden etkilenip etkilenmeyeceğiyle ilgili verdiği bilgi ve örnekler şunlardır:

Zemahşerî (ö. 538/1144), ğayn/غ, hâ/خ ve kâf/ق ile bulunan sînlerin sâd ile okunabileceğini söylemiştir.¹⁰³ Ezherî, kalın ve ince ses uyumu olsun diye bazı kelimelerde kalınlar inceye kalp edildiğini söylemiştir. Mesela Temim lûgatına göre “أَصَاتِم” kelimesi, “أُصْطَمَّة” kelimesinin cem’idir. Ancak “أَصَاتِم” kelimesinin bu şekilde kalın olması kerih

⁹⁷ Halîmî, *el-Minhâc*, 2/238.

⁹⁸ Munâvî, *Feydu’l-Kadîr*, 3/56.

⁹⁹ Ebû’l-Kâsım el-Huzelfî, *el-Kâmil*, 312.

¹⁰⁰ Sehâvî, *Cemâlû’l-kurrâ*, 606-608.

¹⁰¹ Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, *Garîbu’l-Hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî (Dimaşk: y.y., 1982), 3/215.

¹⁰² Temmâm Hassân, *Menâhicü’l-bahs fi’l-lûga* (Mektebetü’l-Anglo el-Mısıriyye, ts.), 153.

¹⁰³ Mahmûd b. Ömer Zemahşerî vd., *el-Keşşâf an hakâ’iki gavâmidî’t-tenzîl ve uyûnî’l-ekâvîl fî vucûhî’t-te’vîl: Keşşâf tefsiri: (metin-çeviri)* (Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 5/284-285.

görüldüğü için dâ/ط harfini tâ/ت harfine çevirmişlerdir.¹⁰⁴ Bu çeviride kesre harekenin etkisi görülmektedir. Ezherî'nin nakline göre "نَأَى" kelimesinde nûn ve hemzeyi kesreyle okuyanlar hemzeyi imâle edince nûnu ve hemzeyi kesreye tâbi olarak kesrelemişlerdir. Her ikisini fetha okuyanlar en fasih lügat olan tefhîm'i tercih ettiklerindendir. Nunu fethalayıp hemzeyi kesreleyenler nunu asılda meftuh olan fâu'l-fiil kılmışlar hemzeyi de yâ'ya yakın olduğu için imâle etmişlerdir. Burada imâle kesreyle; feth, fetha ve tefhîmle ifade edilmiştir.¹⁰⁵ Bu sözlerden anlaşılan imâleli kelimenin yanına gelen harf de diğerinden etkilenerek imâleli okunmuş ve âdeta bir ses uyumu olmuştur. Ancak imâlenin kendi varlığıysa sebeplere bağlıdır.

İmâlenin sebebi kesre veya yâ harfine uyum kastı, elifin meksur bir harften veya yâ'dan münkalib olması, meftûh yâ'ya dönüşmüş olması, fâsılalar için olması veya bir yönden öncesindeki imâledir. İmâle, yapıldığı yerler açısından üç nevidir. Eliften önceki fethayı kesreye imâle edip elifin yâ tarafına imâlesi, hâ/ه'dan önceki fethayı kesreye imâle ve râ/ر harfinden önceki fethayı kesreye imâledir. Eliften önceki fethayı kesreye imâle, elifi yâ'ya imâle olarak anlaşılır.¹⁰⁶

Hâ-i te'nîsten önceki harf, vakıf halinde imâle edilir. Eğer hâ'dan önceki harf râ ise imâle kabîhtir. İsti'lâ harfiyse mütevassıttır (yani iki vecih câizdir.). Hâ'dan önce imâlenin olmasının sebebi, hâ harfi mahreç ve hâfâ sıfatı yönünden elife müşabihtir. Aynı zamanda mana yönünden de elif müenneslik içindir. Eliften önceki harf, imâle edilirse o zaman hâ-i te'nîsten önce de imâle var demektir. Elif, vakıf halinde imâleyi daha çok kabul edebilen bir harftir. Hâ/ه da elife benzediğine göre vakıf halinde hâ'dan önce imâle güzel olur demektir.¹⁰⁷

Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), *Müslim Şerhi*'nde ribâ kelimesi hakkında Hamza ve Kisâî'nin bu kelimeye imâle yapmasının sebebinin râ'nın meksur olmasına; geriye kalan kurrânın tefhîmle okumasını ise bâ'nın fethasına bağlamaktadır.¹⁰⁸

"إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" âyetinde Kisâî'nin bazı rivayetlerinde "إِنَّا" ve "لِلَّهِ" kelimesinin lamında imâle yaptığı söylenir. Bu imâle, kesreden ve kesret-i isti'mâlden dolayı câizdir. Hatta ikisi bir kelime konumunda olur. Ferrâ ve Kisâî, "إِنَّا" kelimesinin Allah lafzıyla birlikte olmasının dışında imâlesi câiz değildir. Çünkü harflerde ve onlar makamına kaim olanlarda asıl olan imâlenin olmamasıdır." demişlerdir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Muhammed Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001), 12/111; Cevherî, *Tâcu'l-arûs*, 32/492.

¹⁰⁵ Ezherî, *Me'ânî'l-kırâât*, 2/99.

¹⁰⁶ Esterâbâzî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 3/4.

¹⁰⁷ Esterâbâzî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 3/24.

¹⁰⁸ Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1972), 11/8.

¹⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/133.

“كَافِرِينَ” kelimesinde imâlenin tevcihi, elif ve meksur râ arasında tenâsüptür. Ayrıca kesrenin râ dışındaki harflerde de müessir olduğunu tenbihtir.¹¹⁰ Kâfirîn/كَافِرِينَ kelimesindeki fethse aslına itibarladır. Ancak imâle, dört kesre bir araya geldiği içindir. Bunlar fâ ve râ’nın kesresi ve iki kesre makamına kâim olan yâ harfidir. Bu dört kesre elifi güçleriyle kendisine çekmiştir. eş-Şâkirîne/الشَّكِيرِينَ kelimesinde imâle yapılmamasının sebebine gelince üç sebepten dolayı imâle yapılmamıştır. Birincisi, lâm şine idğam edilmiştir. İmâle teşdidle birlikte kerihdir. İkincisi, bu kelime Kur’an’da kâfirîn/كَافِرِينَ kelimesi kadar çok geçmemektedir. Üçüncüsü, şîn, cîm ve yâ dil ortası ve üst çene arasından çıkar. Yâ harfinin mücâviri olduğu için yâ’da imâle kerih olduğu gibi şîn’de de kerih sayılmıştır.¹¹¹

“بَشَرٍ” kelimesindeki terkîkin tevcihiyse mücâveret tenâsübüdür. Yani yanyana gelen harflerin birbirinin sesinden etkilenerek bir uyum içinde okunmasıdır. Bu, terkîkten dolayı terkîk, imâleden dolayı imâle olmasıdır. “مُذَرَّأٌ” gibi mükerrer olan râ’larda tefhîmin vâcip olmasının tevcihiyse râ’nın kardeşiyle münasip olması başka bir harfle münasip olmasından daha güzel olmasıdır.¹¹²

Ebü’l-Hasen el-Vâhidî’nin (ö. 468/1076) söylediğine göre kesreden sonra tefhîme çıkmamak için “ضِعَافًا” kelimesinde imâle yapmak güzeldir. Böylece ses tek yolda olmuş olur. “خَافُوا” kelimesinde imâleylese “جَفْتُ”deki kesreyi belli ettiği için güzeldir.¹¹³

Ses uyumuna en güzel uyum örneği imâledir. “رَمَى” ve “بَاعَ” babından olan kelimelerde “طَابَ، خَافَ، صَغَى، طَغَى” gibi mâ-kablinde isti’lâ harfi olsa bile imâle yapılır.¹¹⁴ Bunun sebebi, İbn Hâleveyh’in dediği gibi yazıyla sesin uyumlu olmasıyla tek bir iş yapılmasıdır. Yani imâle olması için ya yazıda yâ yazılacak ya da yâ asıllı olacaktır. Bundan dolayı “رَأَى الْقَمَرَ” kelimesinde iki sâkinin ictimâından dolayı yâ/ى yazıda veya telaffuzda olmayınca fethle okunması gündeme gelmektedir.¹¹⁵ “طَهَ”da Nehhâs’a göre imaleyle okuyanlara bir sebep ve illet yoktur.¹¹⁶

Ayrıca tefhîm ve terkîk kavramları sıfat-ı lâzime mi yoksa sıfat-ı ârıza mıdır? Bunun bilinmesi, kalın ve ince harflerin birbirinden etkilenip etkilenemeyeceğinin bilinmesi açısından önemlidir. Çünkü tefhîm ve terkîk birer sıfat-ı lâzimeyse terkinde harfin zatı bozulacağı için tefhîm ve terkîk sıfatlarının terk imkânı söz konusu olmayacaktır. Ancak sıfat-ı ârizaysa burada biraz genişlik mümkündür. Ahmed el-Hefeyân, “Tefhîm ve terkîk, istifâl ve isti’lâ sıfatlarının sonucudur. Yani harflerin sıfat-ı lazimesi, harfin hakkı, sıfat-ı ârizasıysa müstehakkıdır. İstifâl, harfin hakkı, terkîkse onun sonucu olarak müstehakkıdır.

¹¹⁰ Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/611.

¹¹¹ İbn Hâleveyh, *İ’râbu’l-kırâ’âti’s-seb’a*, 50.

¹¹² Muhibbiddîn en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/611.

¹¹³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 9/506.

¹¹⁴ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî sina’ati’l-i’râb*, thk. Alî bû-Mulahham (Beyrut: y.y., 1993), 472.

¹¹⁵ İbn Hâleveyh, *İ’râbu’l-kırâ’âti’s-seb’a*, 101.

¹¹⁶ Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr* (Dımaşk: y.y., 1993), 3/419.

İsti'lâ, harfin hakkı, tefhîmse onun müstehakkıdır. Çünkü müstehak haktan doğan sonraki haklardır."¹¹⁷ demiştir. Buna göre tefhîm ve terkîk, sıfat-ı ârızadır. Ancak bir harften tefhîm veya terkîk kaldırıldığı zaman isti'lâ veya istifâl de kaldırılmış olur. Bu da sıfat-ı lâzimenin terkine sebep olur. Teorik olarak tefhîm ve terkîke sıfat-ı ârıza denilmesi sadece lafzî bir ihtilaftır. Etki açısından bakıldığında tefhîm ve terkîk, sıfat-ı lâzime etkisi verir. Ancak tefhîm ve terkîk lâm ve râ gibi bazen kalın bazen ince harfleri de kapsadığı için mutlak anlamda sıfat-ı lâzime denilmeyeceği için sıfat-ı ârıza sayılmış olabilir.

İbnü'l-Cezerî, Mukaddime'de "terkîkât" bahsi açmış ve daima ince okunması gereken harflerin istifâl harfleri olduğu ve kalınların yanına gelen ince harflerin kalın okunmaması gerektiğini birçok örnekle bildirmiştir. Bu örnekler arasında "أَلَلَّه" ve "أَعُوذُ" kelimelerindeki hemzelerin; "وَأَلَيْتَاطَفُ", "وَعَلَى اللَّهِ", "وَلَا الصَّالِّينَ", kelimelerindeki lâm'ların; "مَخْمَصَةٍ" ve "مَرَضٌ" kelimelerindeki mimlerin; "بَرْقٍ" ve "بَاطِلٍ" kelimelerindeki bâ'ların önündeki veya sonundaki isti'lâ harfleri veya ayn gibi dolgun harflerden dolayı kalın okunmaması gerektiği beyan edilmiştir. Bu izahatlar, fasih Arapça'da ve Kur'an fonetiğinde Türkçe'deki büyük ünlü uyumunun ilkesel olarak olmadığını gösterir.

Sehâvî demiştir ki; "Araplar, sesin yerinde uyumlu olmasına dikkat edip farklılık olmaması için tahfif ve teshil yaparlar. Ancak kurrâ ise bu sebeplere değil sadece rivâyet ve nakle göre okurlar. Nitekim kurrâ, bazı yerlerde imâle bazı yerlerde imâle yapılabilecekse de nakil yoksa fethle okurlar."¹¹⁸

Sehâvî'nin de görüşünü İbnü'l-Cezerî'nin ifâdelerine eklediğimizde Kur'an fonetiğinde kıraat vechi olarak nakledilmediği müddetçe kelimenin içindeki bir harfin diğer harfin kalınlık veya inceliğinden etkilenmesine izin verilmediği anlaşılır. Ancak sehven yapılan okumalarda mananın değişip değişmediğine bakılır. Mana değişirse Kur'an'ın ifade ettiği Allah'ın muradına aykırı olduğu için câiz olmaz.

SONUÇ

Tecvid ilminde fonetik olarak en dikkat çeken kavramlardan birisi de tefhîmdir. Tefhîm için tağlîz ve feth mürâdif olarak kullanılmıştır. Ancak bu kullanımlardan herbirinin hakîkî manada olduğu söylenemez. Çünkü kalın okumayı mutlak anlamda ve hakîkî anlamda karşılayan kavram tağlîzdir. İnce okunma anlamını mutlak anlamda bulunduran ise terkîktir. Tağlîz'in daha çok lâm'ın kalın okunmasında kullanıldığı söylenece de âlimlerin kullanımlarının daha net çizgilerle ayrılması için tefhîm kavramı yerine tağlîzin kullanılması daha yerinde olur. Çünkü tefhîm kavramı hem kalınlık hem incelerin dolgun okunması anlamında kullanılabilen bir sıfat olduğu görülmüştür. Tefhîm gibi iki zıt manaya delalet etmeyen ve salt kalınlık anlamı bulunan tek kavram tağlîzdir. Tefhîm kavramı, feth anlamında da kullanıldığından feth ve tefhîm kelimelerinin eş anlamlı olduğu söylenebilir. Durum böyle olunca tefhîm ve feth kavramları, dolgun okumak anlamında birleşmiştir. Ancak feth, ağzın açılarak okunması anlamında kullanıldığında tağlîz sıfatı ile okunan

¹¹⁷ Ahmed Mahmud Abdüsseî' el-Hafeyân, *el-Vâfî fî keyfiyyeti tertîli'l-Kur'ân'il-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 94.

¹¹⁸ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, 600.

harflerde de bulunur. Bu da fethin ve tefhîmin aslında tağlîz ve terkîki içine alan çatı kavram olduğunu gösterir. Yani feth ve tefhîm dolgun okuma anlamına gelip dolgunluğun isti'lâ harflerinde tağlîz sıfatıyla; istifâl harflerinde tefhîmle tecelli edeceği anlamına gelir.

Bu sonuç, Kur'an'ın tefhîmle indirildiği anlamına da uymaktadır. Çünkü bu rivâyetin te'villerine bakıldığında tefhîm, mana yönünden tâzim anlamında, fonetik yönden canlı ve dolgun bir sesle okuma anlamında, Arapdili yönünden harfin cezmlî olmayıp cezmden daha dolgun olan harekeli olması anlamında kullanılmaktadır. "Kur'an, tefhîmle ind(irild)i." rivâyetinin işârî anlamının da Kur'an'ın önce tefhîm/feth sonra imâleyle indi(ril)diği anlamına geldiği söylenmektedir. Bu te'villerin hepsinin ortak yönü aslında fonetik olarak dolgun okuma anlamında birleşmeleridir. Buna en güzel örnek Allah lafzındaki lâ'm'ın ince okunma sebebi olan kesre olmadığı müddetçe tağlîzle okunmasının tâzim anlamı içermesidir. Ancak Allah lafzında tâzim anlamına yönelik lâ'm'ın tağlîzle okunması güzel görülse bile nakil olmadığı müddetçe kelimenin baştan sona kalın okunması câiz görülmemiştir. Bu şekildeki uyumun efsah lügatı bırakın fasih lügatte bile olmadığı, olsa olsa halk dilinde olacağı ifade edilmiştir. Kur'an vecihlerinin fasih veya efsah olan lüga tlere uyması gerektiği düşünüldüğünde Kur'an fonetiğinde büyük ünlü uyumu mümkün değildir. Çünkü Arapça'da kesre imâleyle sebep olacak kadar ince olan bir hareke olup en kalın harfte bile kalın ses veremezken kelimenin baştan sona kalın okunmasına izin vermeyeceği âşikardır.

İbnü'l-Cezerî gibi âlimler de bunun imkânsızlığı üzerinde birleşmiştir. Bazı kelimelerde var olan uyumsa sebebe bağlı istisnâî örnekler olduğundan aslında kurallı değil yine özel konumda olduğundan yine büyük ünlü uyumunun imkânsızlığına delil oluşturur. Buna delil olan şeylerden biri de Arapça'da harflerin tamamının sessiz olup kalın ve ince olarak ayrılmasından dolayı cezmlî hallerinde bile kalın okunmasıdır. Mâ-kabli ve mâ-badindeki kalın ve ince harflerden etkilenen harflere bakıldığında dâimî kalın harflerden hiçbirinin bulunmaması da tezimizi desteklemektedir. Bu kısım harfler ya istifâl grubunda ya zâid harf veya fer'î harf grubundadır. Bunlardan aslî harf olanlar arasında lâ'm ve râ harfleri bulunmaktadır. Bu iki harfin etkilenme sebebiyse kendilerinde inhirâf sıfatının bulunması olabilir. Ayrıca bu iki harfin kalın ve ince okunduğu durumlarda da mana bozulmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamit Ömer, Ahmet Muhtâr. *Mu'cemü'l-lügati'l-arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Alemüddîn es-Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdussamed el-Hemedânî. *Cemâlu'l-kurrâ' ve kemâlu'l-ikrâ'*. thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Hirâbe. Dımaşk; Beyrut: y.y., 1997.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtu'l-mefâtih Şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Besse el-Mısırî, Mahmud b. Ali. *el-Amîd fî ilmi't-tecvîd*. İskenderiye: Dâru'l-akîde, 2004.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsrevcirdî. *Şu'abu'l-îmân*. thk. Abdulali Abdulhamîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Heyet. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Câziye, Megârî. es-Simâtü'l-fonolociyye li'l-fonimâti't-temeyyüziyye min manzûri ulemâi't-tecvîd: kırâatün fi'n-nizâmi't-tekâbuli li'tefhîm ve't-terkîk". Cusûru'l-Ma'rife 8/4 (4 Aralık 2022), 163-175.
- Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemü ulûmî'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'*. b.y.: Câmiatu's-Şârîka, 2007.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Bağdat: y.y., 1988.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/158-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. "Tenâfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/439-441. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail - Yüksel, Ahmet. "Savtiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/204-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dûserî, İbrâhîm b. Saîd. *Muhtasaru'l-ibârât li mustalahâti'l-kırâât*. Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 2008.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Maksûd fi's-sarf*. Mektebetü lisâni'l-Arab, ts.
- Ebû Muhammed el-Vâsitî, Abdullâh b. Abdilmü'min b. el-Vecîh b. Abdullâh b. Alî b. el-Mubârek. *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Hâlid el-Meşhedânî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, 2004.
- Ebû Muhammed eş-Şâtibî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîreh er-Ru'aynî. *Hırzû'l-emânî ve vehu't-tehânî fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Muhammed Temîm ez-Za'bî. b.y.: y.y., 2005.
- Ebû Nasr el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-luga ve shâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî ed-Dimeşkî. *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî*. b.y.: y.y., ts.
- Ebû'l-Kâsım el-Hüzelî, Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Alî el-Yeşkurî. *el-Kâmil fi'l-kırâ'âti'l-aşr ve'l-erbe'îne'z-zâide aleyhâ*. thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib. b.y.: y.y., 2007.
- Esterâbâzî, Muhammed b. el-Hasan er-Razî Necmu'd-Dîn. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1975.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Me'ânî'l-kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Câmiatü'l-Melik Suûd, 1991.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Besâ'iru zevî't-temyîz fi letâ'ifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ, ts.
- Hafeyân, Ahmed Mahmud Abdüssemî'. *el-Vâfi fi keyfiyyeti tertîli'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Halîmî, Ebû Abdullâh Hüseyin b. el-Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Curcânî. *el-Minhâc fî Şu'abi'l-îmân*. thk. Hilmî Muhammed Fûde. 3 Cilt. b.y.: y.y., 1979.
- Hassân, Temmâm. *Menâhicü'l-bahs fî'l-lüga*. Mektebetü'l-Anglo el-Mısıriyye, ts.
- Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî. *Garîbu'l-Hadîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî. 3 Cilt. Dimaşk: y.y., 1982.
- Hayra, Buhârî. Zâhiratü't-tefhîm ve't-terkîk beyne ulemâi't-tecvîd ve ulemâi'l-esvât". Dirâsât ve Ebhâs: el-Mecelletü'l-Arabiyye fî'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye 13/2 (Nisan 2021), 179-189.
- İbn Bâşşâz, Ebû'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. Bâşşâz en-Nahvî. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Hamâse*. thk. Hâlid Abdülkerîm. 2 Cilt. Kuveyt: el-Matbaatü'l-Asriyye, 1977.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. *Mucmelu'l-luga*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh. *el-Hucce fî'l-kırâ'âti's-seb'a*. thk. Abdu'l-Âl Sâlim Mekrem. Beyrut: y.y., 1981.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh. *İ'râbu'l-kırâ'âti's-seb'a ve ilelihâ*. thk. Ebû Muhammed el-Esyûtî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1976.
- İbn Hişâm el-Lahmî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Hişâm. *el-Medhal ilâ takvîmi'l-lisân*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: y.y., 2003.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisân'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.
- İbn Mekkî, Ebû Hafs Ömer b. Halef b. Mekkî es-Sıkkî el-Himyerî. *Teskîfu'l-lisân ve telkîhu'l-cinân*. b.y.: y.y., 1990.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî Ebû Bekir el-Bağdâdî. *Kitâbu's-seb'a fî'l-kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: y.y., 1980.
- İbn Sa'dân, Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân el-Kûfî. *el-Vakf ve'l-ibtidâ' fî Kitâbillâhi Azze ve Celle*. thk. Ebû Beşer Muhammed Halîl ez-Zarûk. Dubai: y.y., 2002.
- İbn Sîde, Ebû el-Hasan Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abd el-Hamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan 2 Cilt. Dimaşk: Matbû'âtu Mecma'i'l-Luğati'l-Arabiyye, 1971.
- İbnu'l-Kâsih, Ebû'l-Kâsım Alî b. Osmân b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan. *Sirâcü'l-kârî'i'l-mubtedi ve tizkâru'l-mukri'i'l-müntehî*. Mısır: y.y., 1954.
- İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *Muhtasaru Telhîsi'z-Zehebî*. thk. Cilt I-II: Abdullah b. Hamd el-Leheydân Cilt III-VII: Sa'd b. Abdillâh b. Abdulazîz Âl Hamiyyed I-VIII fihrist cildiyle birlikte. Dâru'l-Âsime, Riyâd: y.y., 1990.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*. thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: y.y., 1985.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Manzûmetu'l-Mukaddime fî mâ yecibu ale'l-kârî en ya'lemeh*. b.y.: y.y., 2001.
- Ka'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed el-Belhî. *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetu'r-ricâl*. thk. Ebû Amr el-Hüseyinî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Kâdî, Abdülfettah b. Abdülgani b. Muhammed. *el-Büdüru'z-zâhire fî'l-kırâ'âtî'l-aşri'l-mütevâtire*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1981.
- Lezrak, Miflâh - Budâvûd, Berâhimî. "et-Tecelliyâtü'l-alofoniyye li-zâhirateyi't-tefhîm ve't-terkîk fî'l-Arabiyye". Mecelletü Lûga-Kelâm 7/3 (05 Haziran 2021), 134-145.
- Marsafî, Abdülfettah b. es-Seyyid Acemî. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmî'l-Bârî*. 2 Cilt. Medîne-i Münevvere: Mektebetü Tayyibe, ts.
- Muhibbiddîn en-Nuveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdîrâûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî. *Feydu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, 1937.
- Nasr, Atıyye Kâbil. *Gâyetül-mürîd fî ilmi't-tecvîd*. Kâhire, 7. Basım, 1992.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî. *İrâbu'l-Kur'ân*. thk. Abdulmun'im Halîl İbrâhîm. Beyrut: Menşûrât Muhammed Alî Beydûn; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Halep: y.y., 1976.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1972.
- Okumuş, Mesut. "Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (01 Haziran 2010), 5-37.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1999.
- Semânî, Ebû'l-Kâsım Ömer b. Sâbit es-Semânî. *Şerhu't-tasrîf*. thk. İbrâhîm b. Suleymân el-Be'îmî. b.y.: y.y., 1999.
- Suhârî, Ebû'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm. *el-İbâne fî'l-lugati'l-Arabiyye*. thk. Abdulkerîm Halîfe vd. 4 Cilt. Meskat: y.y., 1999.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Küttâb, 1974.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ. *el-Makâsidü's-şâfiye fî Şerhi'l-Hulâsati'l-kâfiye*. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2007.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-Kadîr*. Dimaşk: y.y., 1993.
- Tavîl, es-Seyyid Rızk. *Medhal fî ulûmi'l-kırâât*. el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985.

- Türkî Takî, Abdülcelîl. “et-Tefhîm ve’t-terkîk ve eseruhümâ fi’l-lügati’l-Arabiyye”. Mecelletü Câmiat-i Tîkrît li’l-Ulûmi’l-İnsâniyye 14/6 (Haziran 2007), 40-61.
- Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr el-Mekkî. ed-Du’afâu’l-Kebîr. thk. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye, 1984.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Mufasssal fî sina’ati’l-i’râb*. thk. Alî bû-Mulahham. Beyrut: y.y., 1993.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *Esâsu’l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sevd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- Zamahşerî, Mahmûd b. Ömer vd. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl: Keşşaf tefsiri: (metin-çeviri)*. 6 Cilt. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Zerkeşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi’î. *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyâ’i’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1957.
- Zeynüddîn er-Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir el-Hanefî. *Muhtârû’s-sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut; Sayda: ed-Dâru’n-Nemûzeciyye, 1999.